

Dijalektika poimanja ljubavi u Platonovom djelu Gozba

Kraljević, Mislav

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:900520>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mislav Kraljević

Dijalektika poimanja ljubavi u Platonovu djelu *Gozba*

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Boško Pešić

Osijek, 2022.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za filozofiju

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mislav Kraljević

Dijalektika poimanja pojma ljubavi u Platonovu djelu *Gozba*

Završni rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti, znanstveno polje: filozofija,
znanstvena grana: estetika

Mentor: izv.prof.dr.sc. Boško Pešić

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih i prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

U Osijeku, datum

22. 9. 2022

Mislav Krajičić, 0122230275

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Dvostruko poimanje ljubavi.....	2
3. Problematika ranijih govora.....	3
3.2. Komediograf i tragičar.....	6
4. Diotima i uspon ljubavi.....	10
5. Više Misterije.....	13
6. Alkibijad kao ljubavnik drugog.....	15
7. Zaključak.....	16
8. Literatura.....	17

Sažetak

Antički filozof Platon, među mnogim značajnim mislima, prepoznaje se i po svojem shvaćanju ljubavi. Platon o ljubavi govori u nekoliko svojih djela od kojih je ovdje najbitnije Gozba, u kojemu se u središtu nalazi shvaćanje pojma ljubavi kao eros tj. strastvena ljubav. Središnje je djelo ovoga rada Gozba kroz koje sudionici na Agatonovoj gozbi govore u slavu Erosu, koji u grčkoj mitologiji predstavlja boga ljubavi te je i sam utjelovljenje ljubavi. Rad će prvo prikazati misli Sokratovih sudionika, tj. Platonovih prethodnika te ih usporediti s nekim suvremenijim shvaćanjima i njihovim interpretacijama. Središnji dio rada i centralnu misao djela iznosi Sokrat koji u svome govoru prenosi razgovor sa svećenicom Diotimom u kojem Sokrat iznosi put ka stjecanju znanja o ljubavi. Pojam ljubavi u Sokratovom i Diotiminom razgovoru se slikovito može prikazati kao uspinjanje po ljestvama do najvišeg stupnja gdje se ljubav izražava kao jedna, ljubav prema Idejama. Cilj je ovoga rada prikazati dijalektički razvoj pojma ljubavi kao jednog od središnjih pojmova u Platonovu djelu Gozba.

Ključne riječi: Platon, ljubav, Eros, lijepo, Gozba

1. Uvod

Ljubav je u današnje vrijeme česti pojam svakidašnjeg razgovora, no njegova složenost predstavlja mnogima problem u određenju i značenju toga pojma. Iako ljubav nije lagano određen pojam, može se reći kako je on složen i intenzivan osjećaj privrženosti. Ljudi će, dakle, gajiti svoje osjećaje samo prema onim stvarima koje doživljavaju kao svoje. Iako je pojam ljubavi jedan, u zapadnom svijetu se ističu dva osnovna poimanja ljubavi: prijateljska ljubav uz koju vežemo i osjećaj odanosti bilo roditelju, prijatelju, domovini ili nečemu ili nekome drugome. Druga vrsta ljubavi jest ona romantična ljubav uz koju se veže izvanjska ljepota tijela te seksualna privlačnost i zaljubljenost. Pojam se ljubavi kao i drugi pojmovi kroz povijest mijenjaju svoje značenje te su se stvorene mnoge perspektive i pravci.

Platon u djelu *Gozba* u duhu antičke Grčke prikazuje stajališta i shvaćanja pojma ljubavi njegovih prethodnika. Radnja se odvija u Agatonovu domu gdje se slavila pobjeda njegovom prvom tragedijom. Inače je običaj da se na ovakvim gozbama uživa u hrani i vinu, no ova je gozba bila nešto drugačija. Na Fedrov zahtjev i poticaj Eriksimaha sudionici gozbe su prinosili slavu Erosu, bogu ljubavi, strasti i ljepote. Platon, kao i u mnogim svojim djelima, tako i kroz ovo, filozofsku misao ističe putem Sokrata koji dijalogom s uzvanicima na gozbi pokušava doći do istine o tome kakav je Eros kao bog i eros kao ljubav. Naime, Sokrat u ovome djelu nije bio samo učitelj, već je prikazan i učenikom o *Erosu* samom i njegovoj djelatnosti od strane svećenice Diotime.

Rad će najprije iznijeti različito shvaćanje ljubavi u antičkoj grčkoj kao *philia*, tzv. prijateljske ljubavi, koje se Platon dotiče u svome djelu *Lisis* i *eros*, tzv. strastvene ljubavi koja je u središtu djela *Gozba*. U nastavku ću iznijeti glavne crte misli Sokratovih sudionika prisutnih u djelu *Gozba*, iskazati njihov značaj te ih dovesti u odnos sa Sokratovim shvaćanjem. U konačnici ću iznijeti dijalektički razvoj pojma ljubavi prikazanog u dijalogu Diotime i Sokrata s ciljem izricanja istine o ljubavi i naposljetku važnosti koju ona ima u Platonovoj filozofiji.

2. Dvostruko poimanje ljubavi

Prethodno smo ukratko odredili kako se ljubav u današnje vrijeme poima i kako se ona najosnovnije dijeli. Takvo poimanje ljubavi proizlazi iz dva glavna izvora: s jedne strane gledanja ljubavi koja svoje početke dobiva s Platonom, njegovim sljedbenicima i kritičarima te s druge strane kršćansko gledanje ljubavi koje proizlazi iz židovstva i spaja se s grčkom filozofijom, odnosno Platonovom mišlju.¹ Platon je jedan od prvih filozofa koji u svojem filozofskom opusu obrađuje temu ljubavi i ostavlja za nju bitno mjesto u filozofiji. On gotovo u svakom svojem filozofskom djelu daje značaj ljubavi te ju smatra i podlogom idealnog društva naznačeno u djelu *Država*, kada pjesnički izlaže o čuvarima kao vladarima i govori »jer ste zaista braća svi vi u državi«. ² Ljubav se ne spominje samo u ovom djelu *Države*, već i tamo određuje pravu ljubav »da trijezno i odgojeno ljubi ono, što je uredno i lijepo.«³

Platon temi ljubavi u cijelosti posvećuje nekoliko svojih dijaloga od kojih su najznačajniji: *Lisis ili O prijateljstvu* u kojem obrađuje što je prijateljstvo i kako se postiže pravo prijateljstvo i *Gozba ili O ljubavi*, u kojem govornici pokrivaju sve aspekte žudnje, od fizičkih do metafizičkih, od pederastije⁴ do ljubavi prema Ljepoti. Tako će se mnogi složiti kako je *Gozba* jedno od najopsežnijih obrada *erōsa* u Platonovom opusu.⁵

¹ Platon, *Država*, preveo Martin Kuzmić, šesto izdanje, Naklada Jurčić d.o.o, Zagreb, 2009. str. 163. također usp. Irving Singer, »Love as Idealization« *The Nature of Love: Plato to Luther*, Vol. 1, No. 2, (The University of Chicago Press, 1984. str. 42.

² Usp. Gregory Vlastos, *Platonic Studies*, Princeton University Press, Princeton, 1981., str.11.

³ Platon, *Država*, str. 143.

⁴ Na grčku kulturu i društvo veliki utjecaj imala je pederastija. Pederastija je u društvu imala veći značaj nego samo emocionalno povezivanje i seksualna privlačnost dvaju muškaraca. Muškarci koji su uživali takav odnos su bili u intimnom prijateljskom odnosu koji je više nalikovao odnosu učitelja i učenika, gdje je, često stariji, muškarac educirao mladića o filozofiji, vođenju kuće i obitelji te najbitnije o vrlinama. Zauzvrat bi stariji muškarac uživao u ljepoti i tjelesnim užicima mladića. U različitim područjima Grčke drugačije se vrednovao takav odnos. Sokrat se naprimjer, kao što ga prikazuje i Alkibijad u besjedi, protivio nekim segmentima takvog odnosa, točnije, tjelesnom zadovoljstvu od strane mladića.

⁵ Pierre Destrée i Zina Giannopoulou, »Introduction«, u: *Plato's Symposium: A Critical Guide*, str. [1].

3. Problematika ranijih govora

Kada se gleda struktura djela, mnogi se problemi pojavljuju čitajući *Gozbu*, no najočitiiji i najmučniji problem je uvidjeti važnost i povezanost govora Sokratovih sugovornika na gozbi i njihovih govora.⁶ Rad će u ovom poglavlju prikazati neke od perspektiva kako se mogu shvatiti raniji govori, Fedra, Pausanija, Eriksimaha, Aristofana i Agatona. Među kritičarima Platona i njegove filozofije pojavljuju se dvije struje mišljenja kada je riječ o važnosti govora ranijih govornika; s jedne strane su oni koji će reći kako njihovi govori i slava *erosu* nisu od velike važnosti ni za djelo ni za Platonovu filozofiju, tako će naprimjer Zdeslav Dukat reći kako se tih pet govora bave prividom (*doxa*) te oni nimalo ne pridonose niti uvećavaju ono pravo znanje (*episteme*).⁷ S druge strane zagovara se kako su govori sudionika bitni i da svaki ima svoje mjesto u Platonovoj filozofiji i Diotiminom govoru. Tako Irving Singer argumentira kako je njihova korist postaviti temelje onomu što će Sokrat kasnije govoriti.⁸ Jeremy Reid zauzima stajalište kako su prva četiri govora propedeutički za filozofiju te prikazuju bitne aspekte odgoja čuvara u državi i Platonovoj psihologiji.⁹

Rad će veću naklonost pokazati onima koji gledaju na važnost ranijih govora, kako njihovog poretka tako i njihovog značaja, u pogledu stupnja razvoja pojma ljubavi prikazanog u Diotiminom govoru kao središnjeg govora u djelu.

Kao prvi govornik Fedar postavlja Erosa kao jednog o prvih bogova govoreći »ta časno je biti jedan od najstarijih bogova«. ¹⁰ David Naugle Fedrovu genealogiju ljubavi uzima kao jednog od argumenata za važnost Fedrova govora. Reći da je Eros jedan od najstarijih bogova ekvivalentno je reći da je ljubav vječna i kako nikada nije bilo vremena kada ljubav nije postojala.¹¹ Kasnije se u djelu Agaton suprotstavlja ovoj izjavi gdje Erosa opisuje kao najmlađeg od bogova, kao svoj

⁶ Pierre Destrée. I Zina Giannopoulou »Introduction« Str. [1]; usp. Gregory V. »The Individual as an Object of Love in Plato«, str [1], Usp. Platon, »predgovor«, *Eros i Filia: Simpozij i Lisis*, preveo sa starogrčkog: Zdeslav Dukat, Demetra (Zagreb, 1996), str. 14.

⁷ Platon, *Eros i Filia*, str. 14, Usp. Kevin Corrigan i Elena Glazgov-Corrigan, »The Order of the Speeches«, u: *Plato's Dialectic at play: Argument, Structure, and Myth in The Symposium*, University Park Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 2004. Str. [43].

⁸ Irving Singer, »Platonic Eros« u: *The Nature of Love: Plato to Luther*, Volume one, second edition (The University of Chicago Press, 1984.), str. 50.

⁹ Jeremy Reid, »Unfamiliar Voices: Harmonizing the Non-Socratic Speeches and Plato's Psychology«, Pierre Destrée i Zina Giannopoulou, *Plato's Symposium: A Critical Guide*, Cambridge University Press. Str. 28.

¹⁰ Platon, *Eros i Filia*, str. 36-37.

¹¹ David Naugle, *The Platonic Concept of Love : the Symposium*, Neobjavljeni rad. Dallas Baptist University, 2003. Str. [13] https://www3.dbu.edu/naugle/pdf/platonic_love.pdf.

argument koristi da Eros »glavom bez obzira bježi od starosti.«¹² Diotima će u Sokratovu govoru reći istinu o Eros kako nije ni najmlađi ni najstariji, već je on demon, »posrednik između bogova i ljudi.«¹³ Iz ovoga vidimo kako se Sokratovo viđenje na pitanje »Tko je Eros?« u potpunosti razdvaja od prijašnjih gledanja. Fedrov pogled jest nedorečen i neistražen, no zdravorazumski gledano njegov pogled da je ljubav vječna služi kao metafizička utjeha svim živim bićima.¹⁴

Naugle, također kao važan dio Fedrova govora, uzima kako je Eros izvor najvećih darova.¹⁵ Najveći dar koji čovjek može dobiti od ljubavi jest ljubavnik. Ovu izjavu pojašnjava tako što govori »o stidu ružnome, o revnom nastojanju u lijepom. Bez toga ni gradu ni čovjeku osebniku nije moguće ostvarivati velika i lijepa djela.«¹⁶ Središte Fedrovog govora nalazi se upravo u tome kako se ljubavnici međusobno trebaju odnositi jedan prema drugome. Najveća je sramota čestitog čovjeka djelovati sramotno pred svojim ljubavnikom.¹⁷ Na sličan način Platon u *Državi* govori kada raspravljaju o odgoju čuvara. Čuvari su od malena odgajani tako da budu hrabri, srčani i da se ne boje smrti. Tako Sokrat moli pjesnike da radije hvale smrt jer u suprotnom »niti govore istinito niti korisno za one kojima se treba razviti ratnički duh.«¹⁸ Ratnik je u Platonovoj *Državi* »čestit čovjek,« koji »ne će držati smrt strašnom, ako njegov drug u boju padne pokraj njega.«¹⁹ U usporedbi sa Diotiminim govorima Fedar bi se zadržao tek na onome stupnju uspona gdje se ljubi samo jedno tijelo, jedan Eros.

Drugi govor koji je bio vrijedan sjećanja za Aristodema bio je Pausanijev. Očita razlika shvaćanja Erosa je u Pausanijevoj podjeli na nebeskog i pučkog erosa.²⁰ Djelovanje, prema Pausaniju, samo po sebi nije ni lijepo ni ružno, nego ako se ono izvršava na lijepi način onda će ono biti lijepo, a ako se provodi ružno tako ćemo ga i suditi. Možemo reći kako je u cilju djelovanja osvojiti ljubav ljubljenika u svrhu ostvarenja vrline. Kriterij po kojem ćemo prosuđivati je li radnja izvršena lijepo ili nije su zakoni (*nomoi*). Pausanijeva podjela Erosa može se tako interpretirati kao i podjelom zakona, gdje će zakoni pučkog erosa biti zakoni pojedinca, dok će oni zakoni božanskoga erosa biti zakoni države i oni koji uređuju ljudsko djelovanje. Kenneth Dorter sugerira kako se

¹² Platon, *Eros i Filia*, Str. 82.

¹³ Isto. Str. 82.

¹⁴ David Naugle, *The Platonic Concept of Love: The Symposium*, str. [13]

¹⁵ Isto.

¹⁶ Platon, *Eros i Filia*, str. 38.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Platon, *Država*, str. 127.

¹⁹ Platon, *Država*, str. 129.

²⁰ Platon, *Eros i Filia*, str. 44.

djelovanje pojedinca u Pausanijevu govoru odvija u skladu s pojedinačnim zakonom. Tako će ih okarakterizirati kao »zakone sebičnosti« jer pojedinac svaki zakon države podređuje svojem osobnom cilju.²¹ Na tragu ovoga razmišljanja nalazi se i dijalog između Trezimaha i Sokrata u *Državi* kada Trezimah želi uvjeriti Sokrata da će jednako sebično djelovati i pravednik i nepravednik kada njihovo djelovanje nije ograničeno nekim općim, državnim zakonom. Reid će reći kako u *Državi* podanici ne slijede bilo kakve zakone, već one koji su dobri, oni zakoni kojima je u vidu vrlina i djelovanje u skladu s njom.²² Iako se Pausanijevo razmišljanje u odnosu na Diotimin uspon još uvijek zadržava na ljubavi prema jednome, uvelike doprinosi tome kako će se određivati ispravno djelovanje u društvu. Ono što treba uzeti iz Pausanijeva govora je da božanski eros doprinosi ljubavnicima tako što ih vodi da djeluju mudro i pravedno u skladu sa zakonima.²³

Eriksimah želi prikazati »zaokruženost« dualne podjele Erosa iz Pausanijeva govora. Ljubav je u Eriksimaha sveprisutna, što znači kako »on nije prisutan samo u dušama ljudi u stremljenju njihovu prema lijepome nego i prema mnogom drugome i u drugome«.²⁴ Ovime se ljubav više ne pojavljuje samo na odnosu između dva pojedinca već se ona proširuje na životinje, znanosti pa čak i na godišnja doba. Struktura se Eriksimahovog govora razlikuje od prijašnjih po tome što se u svojim temeljima koristi teorijskim ili znanstvenim principima.²⁵ Eriksimah ljubav pronalazi i u svojem liječničkom umijeću, u prirodi je tijela da postoje dva stanja: bolesno i zdravo stanje, i, vodeći se Pausanijevom argumentacijom, tako Eriksimah govori kako »i u samim tijelima lijepo ugađati onome što je zdravo i lijepo« dok »onome što je loše i bolesno sramotno je ugađati i treba mu uskraćivati susretljivost.«²⁶ Vrstan je liječnik onaj koji je »kadar dovesti u prijateljski odnos ono što je jedno drugome u tijelu najneprijateljskije i razvijati njihovu uzajamnu ljubav.«²⁷ Ono što se pokazuje kao središnji dio Eriksimahovog govora jest harmonija na koju ukazuje u liječničkom i muzičkom umijeću, pa i pučkom i nebeskom erosu.²⁸ U Reidovom prikazu dovođenje u sklad nježnu i srčanu prirodu čovjeka imaju veliku ulogu u odgoju čuvara *Države*. Najvažniji su za čuvare odgoj u glazbi i odgoj u tjelovježbi, jer u tome se sastoji odgoj duhovnog života i srčanosti, duhovnog i

²¹ Kenneth Dorter, »The Significance of the Speeches in Plato's Symposium«, u: *Philosophy and Rhetoric*, Vol. 2, No. 4, Penn State University Press, 1969, str. 217.

²² Jeremy Reid, »Unfamiliar Voices: Harmonizing the Non-Socratic Speeches and Plato's Psychology«, str. 34.

²³ Isto, str. 35.

²⁴ Platon, *Eros i Filia*, str. 58.

²⁵ Kenneth Dorter, »The Significance of the Speeches in Plato's Symposium«, str. 219.

²⁶ Platon, *Eros i Filia*, str. 58.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto, str. 60-61.

voljnog, tako da »se slože napinjući se i popuštajući drugome dokle treba.«²⁹ Reid će iznijeti dva značajna problema u Eriksimahovom govoru; prvi je što Platon u *Državi* primat u čovjekovoj duši postavlja zdravlje duha iznad zdrava tijela.³⁰ Drugi je Eriksimahov problem što u svojem gledanju navodi kako je eros prisutan u svim bićima i svemu što *je*. Kao pobijajući primjer kako se sve mora sastojati u harmoniji suprotnosti Reid navodi same Ideje.³¹ Ako bismo usporedili Eriksimahov govor s onim usponom koji Diotima iznosi u svojem govoru možemo reći kako Eriksimah, iako ne u potpunosti adekvatno, prelazi onaj stupanj kada se ljepota pronalazi samo u jednome tijelu, već se u govoru može vidjeti kako se ljubav odnosi na sva tijela.

3.2 Komediograf i tragičar

Iako u radu pratimo kronološki tijek govora. ovdje bi trebala prema mnogima stajati podjela. Suzanne Obdrzalek navodi kako se u samome djelu svjesno radi podjela na prijašnje govore i one Aristofana, Agatona i Sokrata.³² Franco V. Trivingo sugerira da se Eriksimahov govor ne uzima odviše ozbiljnim jer Eriksimah pridodaje ljubavi dvostruku dužnost, gdje će Aristofan odrediti u svojem govoru kao žudnju, dok Agaton ljubav isključivo gleda kao objekt žudnje, odnosno cilj.³³ Jeremy Reid nastavlja uspoređivati Aristofanov govor s odgojem čuvara u Platonovoj *Državi*, tako što i on gleda Aristofanov govor kao govor o žudnjama.³⁴ Osim toga što se Aristofanov govor uzima kao govor o žudnji, Kenneth Dorter će njegov govor o dobru interpretirati kao pobožnost, ili bolje, bezbožnost.³⁵

Aristofanov govor počinje s mitološkom pričom o Hermafroditima. Njihova su tijela bila okrugla, imali su dva para udova i dva lica na njihovom okruglom vratu. Oni su »bili silni snagom i silom, a čudi preuzetne« i zbog takve prirode bili u stanju napasti bogove. Bogovi nisu znali kako riješiti problem njihove oholosti te Zeus odluči kazniti ih tako što ih prepoloviše na pola, s čime su umanjili njihovu snagu, a umnožili brojeve, jer su bogovima potrebni ljudi da ih štiju. Rasječene polovice su tako čeznule jedna drugoj te u njihovom ponovnom združivanju »umirale od gladi i

²⁹ Platon, *Država*, str. 159.

³⁰ Isto, str. 147.

³¹ Jeremy Reid, »Unfamiliar Voices: Harmonizing the Non-Socratic Speeches and Plato's Psychology«, str. 39.

³² Suzanne Obdrzalek, »Aristophanic Tragedy«, u: *Plato's Symposium: A Critical Guide* (ur.) Pierre Destrée i Zina Giannopoulou, Cambridge University Press, 2017. str. 70.

³³ Franco V. Trivingo, »A Doctor's Folly: Diagnosing the Speech of Eryximachus«, u: *Plato's Symposium: A Critical Guide* (ur.) Pierre Destrée i Zina Giannopoulou, Cambridge University Press, 2017. str. 68

³⁴ Jeremy Reid, »Unfamiliar Voices: Harmonizing the Non-Socratic Speeches and Plato's Psychology«, Str. 41.

³⁵ Kenneth Dorter, »The Significance of the Speeches in Plato's Symposium«, str. 220.

općenite neaktivnosti.«³⁶ Zeus se sažali nad njima i spolovila im premjesti sprijeda kako bih mogli rađati, stvarati novi život i tako opet imati udjela u beskonačnosti. Upravo ovo rasijecanje Kenneth Dorter vidi kao mogućnost da se Aristofanov govor tumači kao govor o pobožnosti.³⁷ On u svojem radu govori kako je Eros dobar upravo zbog toga što »treba da svatko opominje svakoga neka pobožno štuje bogove da izbjegnemo tome a postignemo ono prvo.«³⁸ Dorter postavlja pitanje kako pobožnost pogoduje gledanju erosa? Ono što je karakterizirao kao krajnji cilj ljudske pobožnosti je vratiti naše prvobitno stanje, iako se vraćanjem u takvo stanje gubi ljudska žudnja. Naše bi prvobitno stanje, kako ga naziva Dorter, bila nagrada za pobožno djelovanje, ali je u tom slučaju pobožnost u službi erosa, a ne obrnuto.³⁹ Sami razlozi kojima Aristofan želi opravdati pobožnost kao uzvišeniju od žudnje pokazuju umjesto toga neodvojivost žudnje i ljudske prirode. U podlozi Aristofanovom Erosa kao pobožnosti, prema Dorteru, nalazi se ljudska žudnja za postizanjem našeg netaknutog stanja.⁴⁰ Češće je, kada je riječ o Aristofanovom govoru, da se njegov govor interpretira kao govor o žudnji kako ga prikazuju Singer i Reid.

Singer govori kako ljubav u prvotnom obliku nije postojala, nego svoju snagu i žestinu zadobiva tek nakon što su prvotni ljudi bili prepolovljeni.⁴¹ Jedino se u prepolovljenom stanju ljudi nalaze pred moralnim pitanjem, hoće li djelovati tako da se vrate u svoje potpuno stanje ili će svojom drskošću prema bogovima biti još više podijeljeni.⁴² Aristofanov se govor često uzima usko povezanim s onime što Sokrat govori. Aristofanovo će shvaćanje ljubavi kao ponovno postizanje cijelosti Singer usporediti sa Sokratovim koji suptilno govori kako žudnja nije traženje za našom drugom polovicom ni za postizanjem cijelosti, osim ako su ta polovica i cijelost dobri.⁴³ Sokrat je nadopunom Aristofanove teorije kao pokretačku silu ljubavi postavio postizanje dobra, a ne postizanje cijelosti kako stoji u Aristofanovom govoru.

Gledanje ljubavi kao »čežnju prema cjelovitosti i stremljenje ka njoj«⁴⁴ u ljudskoj je naravi jer ljudi žele doći do cijelosti svojega bića, a jedino kako je moguće to ostvariti je biti s onima

³⁶ Platon, *Eros i Filia*, str. 70.

³⁷ Kenneth Dorter, »The Significance of the Speeches in Plato's Symposium«, str. 220.

³⁸ Platon, *Eros i Filia*, str. 76.

³⁹ Kenneth Dorter, »The Significance of the Speeches in Plato's Symposium«, str. 222.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Irving Singer, »Platonic Eros«, str. 52.

⁴² Isto.

⁴³ Isto. str. 52-53.

⁴⁴ Platon, *Eros i Filia*, str. 76.

sličnima nama. Plod njihove ljubavi neće biti samo prokreacija, već će njihovi plodovi biti vrijedni u društvu kao što su politička djelatnost, predanost i odanost svojem ljubavniku. Ovaj govor o potrebitoj ljubavi, ona neutaživa ljubav koja se odvija između dvoje ljudi je kroz vrijeme, preko renesansnih tumačenja, do Freuda i Junga postala gotovo izjednačena s onime što danas nazivamo »Platoničkom ljubavlju.«⁴⁵

Kako je radnja djela smještena u Agatonov dom moglo bi se pretpostaviti kako je njegov govor od velike važnosti te se iščekivanje njegovog govora produbljuje ironičnom opaskom Sokrata kako ga je strah govoriti poslije Agatona. Mnogi Platonovi kritičari uzimaju Agatonov govor kao najpovršniji,⁴⁶ no ako gledamo redosljed izlaganja govornika kao uspon shvaćanja ljubavi, Agaton zastupa jednu visoku poziciju kao govornik pa i u svojem izlaganju. U razgovoru sa Sokratom prije nego što započinje govoriti pokazuje kako mu je stalo do onoga što misle oni koje smatra mudrima.⁴⁷

Svojim je govorom htio prikazati tragediju za slavu Erosu. U njoj ga vidi kao najboljim, najljepšim i najmlađim od svih bogova. A takav je jer starost »po svojoj naravi mrzi i ne dolazi blizu« te je »vječito mlad.«⁴⁸ Osim što je takav, opisuje ga kao najnježnijeg i gipkog boga, koji se jedino nastanjuje u onome mekome i mladom. Berntlinger će reći kako Agaton svojim govorom prikazivanjem Erosa kao najsavršenijeg od svih bogova i onaj koji ima udjela u svakoj kardinalnoj vrlini: umjerenost, hrabrost, pravednost i mudrost, zapravo koristi u svrhu proslavljanja samoga sebe, svoje mladosti, ljepote i mudrosti⁴⁹ Eros je pravedan jer svakome služi jednako, bio bog ili čovjek, Eros ga služi drage volje; njegova je udio u umjerenosti što svaku strast i nagon nadvladava i tako ih pokazuje umjerenim. S njegovom se hrabrošću niti Ares ne bi mjerio, jer »ne vlada Ares Erosom nego Aresom Eros.«⁵⁰ Mudar je Eros što je svakome, i bogovima i ljudima, dao darove njihovih umijeća. Dorte u svojem radu zauzima drugačiji pogled te govori kako on u svojem govoru obrađuje temeljne postavke prijašnjih govornika: hrabrošću kod Fedra, pravednosti u Pausanija, harmonije u Eriksimaha, no izostavlja Aristofanovo poimanje kao pobožnosti i u zamjenu uzima

⁴⁵ Kevin Corrigan, »From Character to Speech: The Early Speeches and Their Significance«, u: *Plato's Dialectic at play: Argument, Structure, and Myth in The Symposium*, University Park Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 2004. str. 68.

⁴⁶ Francesco J. Gonzalez, »Why Agathon Beauty Matters«, u: *Plato's Symposium: A Critical Guide*, Pierre Destrée i Zina Giannopoulou Cambridge University Press, 2017. str. 108

⁴⁷ Platon, *Eros i Filia*, str. 80.

⁴⁸ Isto, str. 82.

⁴⁹ John A. Brentlinger, »The Cycle of Becoming in the Symposium«, u: Suzy Q, Groden, *The Symposium of Plato*. The University of Massachusetts Press, 1970. Str. 18.

⁵⁰ Platon, *Eros i Filia*, str. 86.

mudrost.⁵¹ Mudrost i pobožnost Dorter promatra kao analogne pojmove, s jednom razlikom u tome što se pobožnost utemeljuje na vjeri, dok je mudrost u području razuma.⁵² S time na umu Agaton nadilazi stajališta svojih prethodnika, jer je razumijevanje ljubavnih stvari ključno u Diotiminom govoru.

Ranije je rečeno kako mnogi istraživači Platona ne pridaju veliku važnost ranijim govornicima, no eksplicitnu povezanost među govorima možemo pronaći i u samome tekstu. Sokrat priznaje kako ni on u svojoj mladosti nije dobro govorio o naravi ljubavi i erosa, štoviše, njegovo je izlaganje najviše izgledalo kao što ga je izrekao Agaton.⁵³ Iz ove Sokratove izjave možemo obraniti Agatonovo stajalište, no tako ne stoji s prijašnjim govornicima.

4. Diotima i uspon ljubavi

Sokratovi dijalozi služe u Platonovim djelima dvoznačno; kako bi se pokazalo umijeće govora u samoga Sokrata (erotika) i kroz njegove razgovore na površinu proizlazi i dijalektička metoda samoga Platona. Sokrat u samome djelu izjavljuje kako ni on sam ne bi odbio govoriti o Erosu koji tvrdi da ne zna ništa drugo osim ljubavnih stvari.⁵⁴ Sokratova izjava na prvi pogled se čini kao direktan odgovor na Fedrov zahtjev da se govori o bogu Erosu (ljubavi) i njegovom značaju na

⁵¹ Kenneth Dorter, »The Significance of the Speeches in Plato's Symposium«, u: *Philosophy & Rhetoric*, vol. 2, no. 4, Pennsylvania State University Press, 1969. str. 222.

⁵² Isto, str. 223.

⁵³ Platon, str. 100.

⁵⁴ Isto, str. 38.

ljudski život. S druge strane, u ovoj se izjavi zapravo odvija igra riječi između onoga što je tema gozbe, točnije ljubav (eros) i umijeća postavljanja pitanja (erotan). Prema Reeveu, ova su dva pojma naizgled etimološki povezana, no zaključuje kako Sokrat o ljubavi zna tek toliko da o njoj postavlja pitanja i raspravlja.⁵⁵

Do prvog određenja ljubavi dolazimo u Sokratovom razgovoru s Agatonom gdje ljubav određuje kao žudnju za onim u čemu ona oskudijeva.⁵⁶ U osnovi se Sokratova govora nalazi istina, za razliku od njegovih prethodnika, koji su Erosu i ljubavi davali razne attribute. Kao problem kod ovakvog određenja ljubavi, Kevin i Elena Corrigan komentiraju i kritiziraju ustanovljeno gledanje da je ljubav prikazana u Sokratovom govoru kao sebična. Ne slažu se ni s onim stajalištem da se Diotimino promatranje ljubavi ne temelji na uočljivoj stvarnosti, to jest, kada se jednom zađe u više misterije da se u potpunosti napuštaju svi ostali stupnjevi koje nisu ni u kakvoj vezi Lijepim.⁵⁷ Ono što Corrigan zamjećuju, za razliku od takvih shvaćanja, jest da Sokrat eksplicitno govori kako će definirati ljubav u svojoj najširoj, a opet najneposrednijoj primjeni koja se neće baviti jednom podvrstom ljubavi koju se možda može primijeniti, a možda i ne. Ono što se još u klasičnoj interpretaciji ispušta iz vida da Platon daje dva izričita primjera gdje se ljubav shvaća kao ljubav prema pojedincu radi njega samog; Aristofana i Alkibijada.⁵⁸

Diotima u prvom pojavljivanju pojašnjava Sokratu kako bi trebao raspoznavati mjeru između dvije suprotnosti »Nemoj stoga na silu činiti ružnim ono što nije lijepo niti opakim ono što nije dobro. Tako i kod Erosa, kad sam priznaješ da nije niti dobar niti lijep, nemoj stoga to više misliti da je nužno da bude ružan i zao nego nešto između toga dvogak«⁵⁹ tako će postaviti erosa kao demona, onog između smrtnog i besmrtnog.⁶⁰ Nadalje, kada odgovara na Sokratov odgovor njegovog djelotvornog područja⁶¹ Corrigan izdvajaju kako je ovdje djelovanje erosa dvostruko: na jedan način djeluje među ljudima kao ljubav prema nečemu iskustvenom, dok s druge strane djeluje kao veza koja se kreće između bogova i ljudi.⁶² U Diotiminom se govoru javlja upravo ono gledanje kako ga

⁵⁵ Reeve, C. D. C., "Plato on Friendship and Eros", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.).

⁵⁶ Platon, *Eros i Filia*, str. 94.

⁵⁷ Kevin i Elena Corrigan, »Diotima-Socrates«, str. 106-107.

⁵⁸ Isto, str. 107.

⁵⁹ Platon, *Eros i Filia*, str. 102.

⁶⁰ Isto, str. 104.

⁶¹ Isto.

⁶² Kevin i Elena Corrigan, »Diotima-Socrates«, str. 120.

postavlja Aristofanovom, kako se »pripovijeda neka priča da ljube oni koji traže svoju drugu polovicu,«⁶³ dok je njeno viđenje da ljubav nije »niti čežnja za polovicom niti za cjelinom, moj druškane, ako to nije nešto dobro, jer ljudi su voljni odsijecati sebi i noge i ruke ako im se čini da su nevaljale.«⁶⁴ Diotima u ovome citatu ironično komentira Aristofanovo rasijecanje i indirektno se odnosi na Agatonovo razumijevanje dobra. Diotima ne umanjuje važnost ljubljenja pojedinca jer, iako se krajnji cilj ne zadržava na ovoj razini, potreban je kako bih se produbila. Corrigan zaključuju kako ovo referiranje na Aristofanov pogled ne znači potpuno isključivanje njegovog gledanja, već da se pojedinac treba uzdići iznad neposrednog iskustva. Diotima nas za razliku od Aristofana podučava onom *što mi još ne znamo* ili *što ne možemo odmah vidjeti*.⁶⁵

Oni koji određuju ljubav kao težnju za dobrim i prema tom određenju teže ka ljubavi djelovat će, prema Diotimi, tako da duševno ili tjelesno rađaju u lijepome.⁶⁶ Duhom smo i tijelom svi trudni, a kada sazrijemo želimo na neki način sudjelovati u rađanju. Diotima govori da se plod ne može roditi u ružnome, već samo u lijepom. To je ono božansko i besmrtno prisutno u čovjeku. Kao uzrok djelovanja, bilo životinja ili ljudi, zbog svoje smrtnosti po prirodi žele imati udjela u besmrtnosti. Jer rađanjem, plod našega djelovanja, bio on tjelesan ili duhovan, omogućuje smrtnome tijelu sudjelovanje u besmrtnome. Zbog toga ljudi i životinje cijene svoje potomstvo, jer po njemu, iako nisu dio njega, dobivaju svoje mjesto u besmrtnosti. Time što Diotima govori o trudnoći u tijelu i duši ona ne opisuje fizički snošaj nego »božanski element.« u međusobnim vezama.⁶⁷ Sudjelovanje u ideji beskonačnosti, bilo duhovnim djelovanjem ili fizičkom prokreacijom možemo reći kako se ostvaruje krajnji cilj našeg materijalnog života.

⁶³ Platon, *Eros i Filia*, str. 112.

⁶⁴ Isto, str. 112-114.

⁶⁵ Kevin i Elena Corrigan, »Diotima-Socrates«, str. 137.

⁶⁶ Platon, *Eros i Filia*, str. 116.

⁶⁷ Kevin i Elena Corrigan, »Diotima-Socrates«, str. 140.

5. Više Misterije

»U takve bi dakle ljubavne misterije i ti, Sokrate, možda mogao biti posvećen; ali u one završne i najviše, poradi kojih sve to i postoji, ako se tko ispravno penje prema tom cilju, ne znam da li bi bio podoban.«⁶⁸ Ono što Diotima ovime govori da nisu svi sposobni dostići u više misterije pa s time možda ni Sokrat neće dostići.

Prvo se ljubav mora iskazati jednome tijelu i onda u mnogima. U razgovoru s jednim tijelom on rađa lijepe riječi kada spozna je da je »ljepota jednoga tijela sestra ma kojega drugoga tijela.« Corrigan zagovara kako Fedrov govor ima dvostruki utjecaj na djelo; posjeduje dovoljno sile kako bi

⁶⁸ Platon, *Eros i Filia*, str. 124.

potakao čitatelja na daljnje istraživanje o ljubavi. Drugi argument jest da je on učenik kojeg zanimaju pitanja o ljubavi.⁶⁹ Ako je pojedinac primoran prihvatiti da je svaka ljepota povezana na pozitivan način, on mora biti spreman vidjeti ljubav u nekom dubljem i ustrajnijem smislu.⁷⁰ Drugi je stadij da se ljepota u duši gleda uzvišenijom od one u tijelu, jer oni kojima je tijelo slabo, duh neka dopušta da bude dovoljan razloga da ga se ljubi. On će tražiti biti prisiljen shvatiti ljepotu tijela beznačajnu i ugledati se na ljepotu u moralu i zakonima. Nakon što je spoznao ljubav u zakonskim i moralnim odnosima, Eros ga vodi u sferu mudrosti gdje se pojedinac nalazi pred znanostima. Drugi stupanj barem u namjeri izgleda onom koje je imao Pausanije, no u njegovom slučaju nemamo pravi kriterij po kojem bismo sudili ispravno djelovanje, već se u temelju njegovog djelovanja nalaze sebične preferencije i zadovoljstvo svojih žudnji. Ovaj se korak na usponu još uvijek odvija u našem iskustvu i usmjereno je na odnose s drugim ljudima na kojem se ljubavi još mora naređivati i usmjeravati ju u njenom djelovanju.⁷¹ Diotima će reći kako se pojedinac ne bi trebao postati sluga samo jednoj znanosti, već nakon što se susreo s ljepotom u mnogim znanostima, sve dok u istraživanju ljepote u svim znanostima, on treba pronaći »jedinstvenu znanost koja se odnosi na ljepotu i to na takvu.«⁷² Eriksimah upravo biva onim slugom koju Diotima u svojem govoru opominje. Ako se ovaj korak čini nerealističnim, možemo reći kako je naš obrazovni sustav napravljen na sliku onoga što Diotima objašnjava. U modernom svijetu smatramo ključnim da svi oblici znanstvenog i umjetničkog nastojanja, koji su dostojni toga imena, trebaju predstavljati u prvom planu područje ljudskog djelovanja. Unatoč praktičnoj nemogućnosti da se savlada više od jedne discipline, ili samo njezin dio, ostaje obilježje obrazovane osobe da razlikuje što je istinito a što je krivotvoreno. Kada se susretne sa znanošću pojedinac poseže izvan razumijevanja samoga sebe kako bi uz pomoć zajednice otkrio istinu.⁷³ Do jedne znanosti, koja treba promatrati ono lijepo sâmo, dovodi nas Aristofan koji u jednu ruku prikazuje traženje za lijepim tijelima, dok u drugu ruku svaki čovjek ima žudnju za postizanjem one cijelosti. U *Državi* je Sokrat odredio ovu znanost kao dijalektiku, jer jedino ona može obuhvatiti ljepotu svih znanosti i uspostaviti s prirodom stvari.⁷⁴ Onaj koji je na ovaj način upoznat s ljubavlju i lijepim ugledat će ono što je po svojoj naravi jest lijepo, no ono se neće ni u kojem obliku pojaviti, ni u riječi, ni u nekome drugome biću, nego će ono

⁶⁹ Kevin i Elena Corrigan, »The Greater Myths and the Structure of the Symposium«, str. 151.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto, 153.

⁷² Platon, *Eros i Filia*, str. 126.

⁷³ Kevin i Elena Corrigan, »The Greater Myths and the Structure of the Symposium«, str. 154.

⁷⁴ Kevin i Elena Corrigan, str. 155.

biti sa sobom i po sebi uvijek jednoliko. Onda kada se spozna istinska ljepota treba se živjeti kontemplirajući lijepo sâmo. Agaton prikazuje upravo lijepo sâmo, ali na takav način da s ljepotom nikada ne dolazimo licem u lice dok pojedinac ne spozna prirodu strasti ili se ne suoči s potrebom da izađe izvan sebe i prepozna da njegova priroda nije cjelovita i samodostatna.⁷⁵ Diotima na kraju ne daje nikakav zaključak i doima se kako je njihov razgovor tekao i dalje od ovoga. Pitanje koje se postavlja je bi li onaj koji gleda lijepo u svojoj jednovrsnosti i bivanja s njome u razumu imao vrijedan život? Bi li onaj koji prihvaća ovu istinu o erosu, onaj koji je se usavršio u vrlinama bio jedini koji bi među svim ljudima postao i besmrtni? Sokratov govor preoblikovanjem ranijih govora ne želi u potpunosti odbaciti njihove poglede, jer njihovi su pogledi i dalje lijepi. I Sokrata je Diotima učila kako ne treba odmah isključivati da ono što nije dobro i lijepo da ne sili da bude ružno i zlo. Zbog toga shvaćam kako su raniji govori zapravo konkretni primjeri svakoga stadija na Diotiminom usponu u više misterije.

6. Alkibijad kao ljubavnik drugog

Nakon što su svi izrekli svoju slavu Erosu, na gozbu stiže pijani Alkibijad koji želi čestitati Agatonu na njegovoj pobjedi sa svojom tragedijom. Pijan ne primjećuje Sokrata i sjeda između njega i Agatona, te vijenac stavlja Agatonu oko vrata. Alkibijad je iznenađen što vidi Sokrata na Agatonovoj gozbi i buni se kako mu nije mjesto sjediti pored Agatona, tako lijepa i mudra mladića. Alkibijadov odnos sa Sokratom je vrlo zamršen; gdje ga u jednom trenutku mrzi i odbija od sebe, dok u drugom pokazuje veliku naklonost i ljubav prema njemu. Alkibijad odmah nakon što biva upućen o tome da se govori slava Erosu počne propitkivati Sokratovo mišljenje, »zar ti vjeruješ bilo čemu od onoga što je Sokrat upravo rekao? Ne znaš li da je sve suprotno od onoga što je govorio?«⁷⁶ Alkibijad propitkuje Sokratovo gledanje upravo zbog toga što je Sokrat jedini primjer preko kojeg može vidjeti samo sjenu one ljepote sâme. Jedino tko je za Alkibijada dostojan hvale jest Sokrat, kao utjelovljenje one istinske ljepote. Alkibijad u temelj svojega govora ne postavlja ništa drugo, nego

⁷⁵ Kevin i Elena Corrigan, str. 157.

⁷⁶ Platon, *Eros i filia*, str. 136.

što je postavio i sami Sokrat, a to je istina. U Alkibijadovoj priopćenju istine Sokrat najviše sliči silenima⁷⁷ i satiru Marsiji⁷⁸ u tome što svojim govorom zanosi i opčinjava. Sokrat dakle ima snagu svojim razgovorom navesti drugoga da promisli o svojem životu i kako ga živi, te Alkibijad govori kako je i sam pod tim Sokratovim utjecajem. Alkibijad tek što se odvoji od Sokrata vraća se svojem starom načinu života i materijalnim težnjama. On je svjestan da ne živi istinskim životom kakvim ga uči Sokrat i zbog toga se srami kad je god u njegovom društvu. Alkibijad istinu o Sokratu pripovijeda na isti način kako je i Sokrat pričao o Diotimi gdje je Alkibijad bio mladić, tjelesno lijep i učen od strane Sokrata o svim misterijama ljubavi mnogočemu drugome. Sokrat se u Alkibijadovom govoru prikazuje kao istinski filozof, onaj demon o kojem je riječ u Diotiminom govoru. Sokrat je u Alkibijadovom govoru slikovito prikazan kao Diotimin Eros, koji nije Sokratov retorički trik, nego stvarnost u Sokratovom životu.⁷⁹ Iako se Alkibijad protivi i razilazi sa Sokratovim načinom života da svakodnevno iskušava u mislima istinu koja mu konstantno od njega izmiče, ne može se u potpunosti sakriti od Sokrata jer se takvome načinu života divi i ljubi.

⁷⁷ Platon, *Eros i Filia*, str. 138, 156.

⁷⁸ Isto, str. 138-140.

⁷⁹ Kevin i Elena Corrigan, »Alcibiades and the Conclusion of the Symposium«, str. 167.

7. Zaključak

Platonovo djelo *Gozba* vrlo je složeno djelo kako po svojoj strukturi tako i po svojem sadržaju. U odnosu na ostala Platonova djela, struktura ovoga djela je podijeljena na samostalna izlaganja između kojih se pojavljuje, ako se i pojavljuje, nekakav dijalog, koji služi samo kao uvod za sljedeće izlaganje. Čak i Sokratov dijalog s Agatonom, u kojem se na trenutke pojavljuje dijalektička metoda koja je svojstvena Sokratu, služi kao uvod u Sokratovo, odnosno Diotiminu objavu istine o Erosu. Ovaj se rad u početku bavio dvostrukim poimanjem pojma ljubavi kakvo su je shvaćali sami Grci koje uvodi u obradu Erosa i Platonovom djelu *Gozba*. Drugi se dio rada bavi problematikom u govorima koji prethode Sokratovom i u njima smo pokušali prikazati važne elemente nižih misterija sadržanih u Sokratovom govoru. U trećem poglavlju je sadržano Diotimino objavljivanje nižih i viših misterija ljubavi, odredili smo određene korake u usponu ljubavi i doveli ih u odnos s prethodnim govorima. Završno se poglavlje bavi Alkibijadovim prikazom Sokrata kao Erosa, odnosno, kako Sokrat nastoji živjeti istinu koju ga je podučila svećenica Diotima. Ono što zapravo čini bit ovoga djela nije ustanovljeno gledanje određenja onog istinski Lijepog kao konačnog cilja ljubavi, nego se u temelju nalazi ukazivanje *puta* kojim bi se pojedinac trebao kretati ako želi spoznati i razumjeti ljubav, onakvu kakva ona jest. Ljubav ovdje nije prikazana ni kao stvar, ni kao cilj, već kretanje kojim se mogu dosegnuti njene tajne i misterije. Platonovo se poimanje ljubavi često tumači kako je ona sebična, da je ona prava ljubav odvojena od stvarnoga svijeta, no zauzimam stajalište kako se ispušta iz vida da se jedino možemo kretati na usponu uz pomoć drugoga. Drugi je onaj početak našega uspona i ljubav se jedino ostvaruje u odnosu između dvije krajnosti.

8. Literatura

David Naugle, *The Platonic Concept of Love: The Symposium*, Neobjavljeni rad. Dallas Baptist University, 2003. URL: https://www3.dbu.edu/naugle/pdf/platonic_love.pdf

Francesco J. Gonzalez, »Why Agathon Beauty Matters« u: *Plato's Symposium: A Critical Guide*, Pierre Destrée i Zina Giannopoulou Cambridge University Press, 2017.

Gregory Vlastos, *Platonic Studies*, Princeton University Press, Princeton, 1981.

Irving Singer, *The Nature of Love: Plato to Luther*, Volume one, second edition (The University of Chicago Press, 1984.).

Jeremy Reid, »Unfamiliar Voices: Harmonizing the Non-Socratic Speeches and Plato's Psychology«, u: Pierre Destrée i Zina Giannopoulou, *Plato's Symposium: A Critical Guide*, Cambridge University Press, 2017.

John A. Brentlinger, *The Cycle of Becoming in the Symposium*, u: *The Symposium of Plato*. Translated by Suzy Q, Groden (The University of Massachusetts Press, 1970).

Kenneth Dorter, »The Significance of the Speeches in Plato's Symposium«, u: *Philosophy & Rhetoric*, vol. 2, no. 4, Pennsylvania State University Press, 1969.

Kevin Corrigan, Elena Glazov-Corrigan, *Plato's Dialectic at play: Argument, Structure and Myth in the Symposium*, University Park, PA (The Pennsylvania University Press, 2004).

Pierre Destrée i Zina Giannopoulou, *Plato's Symposium: A Critical Guide*, Cambridge University Press, 2017.

Platon, *Država*, preveo Martin Kuzmić, šesto izdanje, Naklada Jurčić d.o.o, Zagreb, 2009.

Platon, *Eros i Filia: Simpozij i Lisis*, preveo sa starogrčkog: Zdeslav Dukat, Demetra (Zagreb, 1996).

Reeve, C. D. C., "Plato on Friendship and Eros", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.).

Suzanne Obdrzalek, »Aristophanic Tragedy«, u: Pierre Destrée i Zina Giannopoulou *Plato's Symposium: A Critical Guide*, Cambridge University Press, 2017.